

Krasnystaw w XX wieku

Miasto na początku wieku

Rewolucja roku 1905 odbiła się silnym echem. Jesienią w guberni lubelskiej manifestacje patriotyczno-religijne były zjawiskiem powszechnym. 1905.10.27 zorganizowano w Krasnymstawie manifestację patriotyczną z symbolami narodowymi. Niektórzy pierwszy raz mogli zobaczyć godło - Orła Białego. Najbardziej aktywny Zygmunt Migurski trafił do więzienia. Obawiając się dalszych wydarzeń wojsko zabezpieczyło miejskie urzędy przed zniszczeniem i zbezczeszczeniem imperialnych symboli carskich. Do pogromów ludności polskiej w mieście nie doszło, stopniowo też stabilizacji ulegała wieś w powiecie. Jednak do końca 1907 roku dzieci nie uczęszczały do szkół carskich, nie płacono podatków i domagano się polskiego samorządu i praw do zakładania szkół prywatnych. Ożywiły się punkty tajnego nauczania, zakładano legalne i nielegalne biblioteki [255.B]. 1905.X.30 naczelnik powiatu donosił, że w ciągu ostatnich tygodni doszło w różnych miejscowościach do manifestacji, które odbywały się na placach kościelnych. Śpiewano pieśni patriotyczne, wystawiano polskie sztandary narodowe i wygłaszano mowy. w raporcie wymieniono takie miejscowości: Krasnystaw, Gorzków, Surhów, Żółkiewka i Tarnogóra [194]. w roku 1905 grupa 200 robotników przeszła przez Krasnystaw do folwarku majorackiego Zadworze. Naczelnik powiatu prosił komendanta garnizonu wojskowego o pomoc w rozpędzeni manifestujących.

W roku 1904 Wincenty Schindler i Henryk Brzeski zbudowali w warszawskiej fabryce powozów ?W. Romanowski? dwa bliźniacze ?samojazdy omnibusy?, zamówione przez spółkę ?Jankowski-Dyszyński? do obsługi ruchu pasażerskiego Trawniki-Krasnystaw-Tomaszów Lubelski (gdzie nie było jeszcze linii kolejowej). Wewnątrz nadwozia znajdowało się siedem siedzących miejsc pasażerskich i jedno dla szofera. Omnibusy pod pełnym obciążeniem rozwijały prędkość około 20 km/h [384].

W roku 1907 w prasie zapisano taki oto, miły sercu, obraz miasta: *?Podjeżdżając do Krasnegostawu od strony Zamościa, przyznać musimy słuszość owej legendarnej księżniczce, od której słów zachwyty Krasnystaw miał otrzymać swoją nazwę. Krasnystaw w pełni zasługuje na miano, które otrzymał. Panorama miasta położonego na wyniosłym wzgórzu, przypomina nieco prześliczną panoramę Lublina od strony Bystrzycy, jakiej drugiej, w Królestwie Polskim próżnobyś szukał. U stóp miasta rozpostarła się głęboka dolina, na tle której, wśród łąk wije się rzeka. Krasnystaw należy do miast schludnych. Posiada bruki, sporą liczbę domów murowanych i ładne skwery w środku miasta. Liczy według ostatniego spisu 7930 mieszkańców, posiada oprócz zwykłych władz powiatowych, szpital pod wezwaniem Św. Franciszka, dom schronienia, 5 szkół początkowych i straż ogniową ochotniczą?* [231].

Szkoły w mieście

Na początku wieku Krasnystaw miał pięć szkół elementarnych ? dwie w mieście, na Krakowskim Przedmieściu, na Zakręciu i Zastawiu [255.A]. Przed rokiem 1905 istniała szkoła elementarna na Zakręciu z językiem rosyjskim (obecna Szkoła Podstawowa Nr 1) [75]. Około roku 1906 oddano do użytku budynek szkolny przy ulicy Szkolnej. w roku 1910 szkole nadano imię Adama Mickiewicza. w roku 1914 szkołę przekształcono z elementarnej 4-klasowej na 7-klasową szkołę miejską. Obok szkół elementarnych podległych rządowi funkcjonowały szkoły prywatne. w 1912 roku w szkole prowadzonej przez Klementynę Żymierską naukę pobierało łącznie 45 chłopców i dziewcząt. Władze carskie niechętnie wydawały pozwolenie na prowadzenie szkół prywatnych, które bardzo trudno było poddać dokładnej kontroli. Więcej takich szkół założono dopiero po 1905 roku na fali wystąpień rewolucyjnych, które nie ominęły również powiatu krasnostawskiego. w latach 1906?1912 w szkołach Krasnegostawu uczyło się rocznie kilkaset dzieci, a w 1912 roku około 500. Od 1912 roku w mieście utworzono i klasę szkoły realnej do której w tym samym roku zapisanych zostało 134 osoby [255.A].

W latach 1906?1912 w mieście rozegrała się cała batalia o założenie szkoły realnej. Mieszkańcy widzieli konieczność utworzenia pierwszej szkoły średniej w mieście i powiecie czemu przeciwstawiał się naczelnik zarządu powiatowego. Determinacja mieszkańców wsparta korespondencją z samym gubernatorem przyniosła pozytywne rozwiązanie i zaowocowała decyzją otwarcia szkoły [255.A]. Powstało wówczas 7-klasowe gimnazjum żeńskie z prawami gimnazjów rządowych. w następnym roku otwarto czteroklasową Miejską Szkołę Realną, której program obejmował przedmioty ogólnokształcące i kursy ślusarstwa. Szkoła realna z rosyjskim językiem wykładowym, utrzymywana na koszt miasta, miała własny gmach, była dobrze wyposażona w pomoce naukowe, z dobrze wyposażoną biblioteką. w czasie działań wojennych roku 1915, pocisk zniszczył połowę budynku a w czasie okupacji, najpierw niemieckiej a następnie austriackiej *?prawie bez śladu zaginęły sprzęt i zbiory?* [65]. Na miejsce szkoły rosyjskiej, utworzono szkołę z polskim językiem wykładowym, choć jeszcze pod nadzorem okupanta. Pod koniec i wojny (1917.I.03) otwarto Gimnazjum Państwowe im. Władysława Jagiełły. Od roku 1921 działała szkoła rolnicza im. Bartosza Głowackiego a w latach 1927?1933 Szkoła Żeńska.

Pierwsza wojna światowa

Krasnostawskie kalendarium wojny 1914?1915 [109?112,395].

Daty

Wydarzenia

1914.VIII.25

Sztab generalny zatwierdził plan Auffenberga o okrążeniu 5 Armii (ros.) w rejonie

Krasnystaw

1914.VIII.26

Części 2 korpusu 4 Armii (austro-węgierskiej) przerwały obronę 25 korpusu 5 Armii i wzięły

Krasnystaw

1914.VIII.30

Części 10 korpusu 1 Armii (a.-w.) zajęły

Krasnystaw

1914.VIII.31

Kontruderzenie 19 korpusu 5 Armii rosyjskiej gen. Wenzel von Plehve na wojska gen. Ferdynanda

Krasnystaw

1914.IX.02

Części 10 korpusu 1 Armii (a.-w.) zajęły stację Trawniki, przeciąwszy linię kolejową Lublin?

Krasnystaw

1915.VI.26

Rozpoczęło się natarcie grupy

Mackensena

1915.VIII.18

Części 4 Armii (a.-w.) wzięły

Krasnystaw

Podczas I wojny światowej, ziemia krasnostawska była dwukrotnie terenem krwawych zmagania, a sam Krasnystaw był zdobywany trzykrotnie [51.F]. w końcu sierpnia roku 1914 rejon Krasnegostawu po linię Fajstławice-Trawniki został odebrany Rosjanom przez X Korpus austro-węgierski. Jednak już 1914.IX.02 Austriacy zostali wyparci na południe przez przybyłe przeważające siły rosyjskie. Front wojenny powrócił do Krasnegostawu w połowie lipca 1915 r. w wyniku ofensywy wojsk państw centralnych. Dla broniących się Rosjan, rejon ten stanowił pozycję strategiczną ze względu na linię kolejową Lublin - Rejowiec - Chełm. 16-29 lipca 1915 r. toczyły się mordercze walki z udziałem wielu tysięcy żołnierzy trzech armii.

Działania wojenne w roku 1914

Na początku wojny w rejonie Krasnegostawu toczyły się ciężkie walki w czasie operacji lubelsko-chełmskiej (podczas Bitwy Galicyjskiej [142]). w sierpniu 1914 roku Krasnystaw znalazł się na lewym skrzydle natarcia 4 Armii austro-węgierskiej dowodzonej przez gen. Maurycego von Auffenberga. Rejon na zachód od Krasnegostawu, wchodził w pas natarcia 1 Armii austro-węgierskiej gen. Wiktora Dankla [51.E].

Siły austro-węgierskie znalazły się w ostatnich dniach sierpnia na przedpolach Krasnegostawu. 1914.VIII.17/30 austro-węgierskie oddziały podeszły pod Tarnogórę i Krasnystaw, który znalazł się pod intensywnym ostrzałem baterii 24 austriackiej dywizji piechoty X Korpusu Armii, w wyniku którego zostały poważnie uszkodzone kamieniczki stojące w rynku. Szybkość posuwania się wojsk austro-węgierskich zaskoczyła Rosjan. Mimo zarządzanej ewakuacji, naczelnik powiatu, Paweł Lewickij razem z urzędnikami, opuszczał Krasnystaw 17/30 sierpnia około godziny 19:00 pod ostrzałem artyleryjskim, udając się do Piask a następnie do Lublina. Późnym wieczorem tego dnia austriacka 24 dywizja piechoty zajęła południowo-zachodnią część miasta [171].

1914.VIII.18/31, X Korpus austro-węgierski kontynuował natarcie: 45 dywizja zajęła Tarnogórę, 24 dywizja piechoty zajęła cały Krasnystaw, a 2 dywizja piechoty - rejon Izdebnó-Łopiennik. 1914.VIII.19/IX.01 Austriacy zajęli Trawniki a działania wojenne zatrzymały się na linii Solec ? Opole Lubelskie ? Chodel ? Piaski ? Trawniki.

Panowanie austriackie w mieście trwało zaledwie dwa dni, gdyż Rosjanie przeszli do kontrofensywy w Galicji Wschodniej. Wieczorem 1914.IX.01, siły 45 dywizji austriackiej opuściły Krasnystaw, nie mogąc sprostać nacierającemu XXV Korpusowi rosyjskiemu wchodzącemu w skład 5 armii rosyjskiej, której dowódcą był niemiecki generał Wenzel von Plehve. Wojska rosyjskie VIII.20/IX.02 odzyskały rejon Trawniki - Krasnystaw, do VIII.27/IX.09 wyparły Austriaków z guberni lubelskiej, a w dwa dni później osiągnęły linię Sanu [171].

W kolejnych tygodniach w mieście stacjonowali żołnierze różnych oddziałów, w tym żołnierze II pułku grenadierów fanagoryjskich, mało przyjaźni wobec miejscowej ludności. Patrolowali oni miasto, dokonując licznych aresztowań osób podejrzewanych o szpiegostwo lub uchylających się od powinności nałożonych na ludność cywilną [265].

W kręgach wojskowych poważnym echem odbiły się surowe kary, jakie spadły na oficerów rosyjskiego XXV Korpusu, których uznano odpowiedzialnymi za utratę Krasnegostawu (z dniem 2 września 1914 r. zdymisjonowano dowódcę Korpusu gen. Zujewa).

Walki na przełomie VIII/IX nazwano bitwą krasnostawską. *4 września 1914 rosyjski sukces na styku 4 i 5 armii. XXV korpus zajmujący Krasnystaw, wyszedł na tyły odchodzącego na południe X korpusu a-w i rozbił pod Łopiennikiem 45 dywizję a-w wzięwszy ponad 1500 jeńców?* [200].

Oto zapiski rosyjskiego żołnierza z sierpnia 1914 [137]: *Prosto z wagonów, bez odpoczynku, kazali nam iść dalej. i chociaż do miejsca walk były jeszcze 64 wiorsty, w powietrzu już czuło się krew. Nasza droga biegła szosą z Chełma do Krasnegostawu*

ze wschodem słońca przyszliśmy do

Krasnegostawu

. Całe miasteczko wypełnione było taborami, obozami, lazaretami i piechotą. Nie było wolnego

domu. Rozłożyliśmy się biwakiem opodal mostu ? Przed samą Tarnogórą, w Izbicy, zaskoczyła nas pierwsza niespodzianka, przybył ordynans z rozkazem ? marszu na

Krasnystaw

. Dwie doby bez odpoczynku, dniem i nocą, rzucili nas do przodu i z powrotem między

Krasnystaw

a Izbicę. ?Kpią z nas? mówili oficerowie. Żołnierze nie znali nazwiska dowódcy korpusu ani tego do jakiego korpusu należeli, rozmawiali: ?Widzisz jak wymyślił dowódca ? Niemiec

(
gen.

Wenzel von Plehve

)

, pewnie przeszedł na ich stronę?. ?Od Rejowca do

Krasnegostawu

, droga tonie w niebieskich austriackich szynelach. Jeńcy zmęczeni, smutni, z dawno nie golonymi twarzami, idą jak bydło. w oczach obojętność. Gdzieś pod Wysokiem nasza artyleria zauważyła z punktu obserwacyjnego kolumny austriackie w przydrożnym pyłe i otworzyła ogień. Dopiero po dziesięciu minutach wyjaśniło się, że to jeńcy.

Do **Krasnegostawu** przyszliśmy wieczorem. Część miasteczka i most (niedawno wyreperowany) zniszczone pociskami. Domy i drzewa popalone. Zatrzymaliśmy się w dawnej szkole. Okien nie ma, ściany postrzelane, meble w kawałkach. Ulice ? w ogniskach i biwakach. ?

Już trzeci dzień w drodze. Ziemia wokoło zryta lejami, świeże pagórki, gdzieniegdzie z wiankami z kwiatów, mówią o braterskich mogiłach ? śladach niedawnych walk. Wrony krążą nad polami, tam gdzie nie uprzątnięta końska padlina. Gdzieniegdzie sterczą spalone szkielety domów. Gdzieś w przedzie kanonada. w przeciwną stronę, od świtu do nocy ciągną bez końca wozy z rannymi. Mają oni tępe, ponure i odrętwiałe twarze?.

A taki obraz wydarzeń zachował się w zapiskach rosyjskiego kronikarza [142]: ?30 sierpnia (1914)

po ataku ogniowym na biwak 70?ej dywizji rosyjskiej, 24 dywizja austriacka, kontynuowała marsz wzdłuż zachodniego brzegu Wieprza do

Krasnegostawu

i wzięwszy ponad 1000 jeńców, zajęła

Krasnystaw

...

Dzień 31 sierpnia (1914): 24ta dywizja austriacka porzuciła miasto i przesunęła się w kierunku Lublina, XXV korpus rosyjski zaczął odchodzić na Chełm... i kiedy już był w drodze, od dowódcy armii o godzinie 8:15 przyszedł rozkaz wybicia przeciwnika z

Krasnegostawu

. ... 70ta dywizja przerwała odejście i zajęła pagórki na wschód od przedmieścia Zastawie, frontem do Krasnegostawu. ... Plehve o 16:30 wydał drugi rozkaz: ?natychmiast wybić przeciwnika z Krasnegostawu?. w rejon Siennicy Różanej wysłano 52^{gi} doński pułk kozacki z zadaniem rozpoznania, jakimi siłami zajęty jest Krasnystaw. 70^{ej} dywizji postawiono zadanie ?dziś zająć Krasnystaw?, co w tym czasie nie mogło być wykonane? dowódca 70^{ej} dywizji około godziny 22^{ej} zameldował, że w nocnych ciemnościach atakować nie może a ludzie ledwo powłóczą nogami. ... Części korpusu zanocowały w rejonach, gdzie zostały skierowane zgodnie z pierwszym rozkazem. Do sztabu 5^{ej} armii zameldowano, że nie zdążono wziąć Krasnegostawu. ...

Rano, 1 września 1914 roku, Plehve odebrał dowództwo XXV korpusu gen. Zujewowi i o godz. 11^{ej}, postawił zadanie na 1 września nowemu dowódcy, gen. Dołgowowi ?wybić przeciwnika z Krasnegostawu, zająć ten punkt i uporczywie bronić?. w mieście był niewielki oddział 45^{ej} dywizji austriackiej. Stopniowo przemieszczając 70^{tą} dywizję na wschodni skraj miasta i obchodząc miasto z północy, częściami 3^{ej} dywizji grenadierów XXV korpus o godzinie 15^{ej} zajął Krasnystaw po krótkim starciu?.

Fragmety meldunków frontowych o tamtych wydarzeniach [227].

- Równo, 1914.VIII.14. gen. Plehve do gen. Iwanowa: ?Rozkazałem utrzymać się na pozycji za rzeką Wojsławą, bronić szosy Krasnystaw-Chełm i zająć samo miasto Krasnystaw. Utrzymać pozycję do czasu nadejścia pozostałych sił armii w każdym przypadku utrzymać szosę Krasnystaw-Zamość?

- Krasne, 1914.VIII.18. gen. Plehve do gen. Zujewa: ?Walki 17 sierpnia przebiegały pomyślnie, oddziały osiągnęły wyznaczone punkty. Wszystko wskazywało na sukces i postanowiono 18-go kontynuować marsz, kiedy doniesiono, że Krasnystaw jest już zajęty. Zdecydowałem ześrodkować Korpus na linii Krasnystaw-Wólka Orłowska-Berezyna, żeby powstrzymać przeciwnika następującego od południa i rzucić na grupę obchodzącą Krasnystaw?.

- Lublin, 1914.VIII.18. gen. Plehve do gen. Ewetra: ?Wczoraj wieczorem otrzymaliśmy meldunek o zajęciu Krasnegostawu przez przeciwnika atakującego z zachodu na tyły gen. Zujewa w kierunku Zamościa. Rozkazałem gen. Zujewowi wybić dziś przeciwnika z Krasnegostawu i zagrozić mu drogę do Chełma. Jeżeli okaże się, że w Krasnymstawie są duże siły przeciwnika, przyjdzie mi odprowadzić 5-armię na linię Chełm-Włodzimierz Wołyński w celu zakrycia dróg do Brześcia?

- Rakołupy, 1914.VIII.18. gen. Plehve do gen. Zujewa: ?Z rozkazu głównodowodzącego celem ześrodkowania armii do przejścia do natarcia, rozkazuję zacząć dziś odejście na linię

Krasnystaw ? Wojślawice ? Hrubieszów ? Włodzimierz Wołyński. 20-go zebrać się na tej linii i przystąpić do umocnienia na pozycjach 25 korpusu Krasnystaw-Stara Wieś?

- Chełm, 1914.VIII.18. gen. kawalerii Plehve do dowódcy 46 dyw. piechoty gen. lejtn. Dołgowa: *?Polecam Panu niezwłocznie przejąć czasowe dowództwo 25-go Korpusu ? celami korpusu są: 1) Wybić przeciwnika z Krasnegostawu, zając ten punkt i uporczywie obronić szosę Krasnystaw-Rejowiec-Chełm. 2) Umocnić i obronić dojścia do Chełma na odcinku Krasnystaw-Stara Wieś. Dziś gen. Ewert zameldował, że konnica gen. Ewreinowa przemieszcza się przez Łopiennik do Krasnegostawu dla wsparcia was z celem oczyszczenia rejonu z przeciwnika?*

Zachował się zapis o użyciu gazów bojowych przeciw wojskom rosyjskim 1914.VI.24. w pobliżu Krasnegostawu, zostały one ostrzelane pociskami artyleryjskimi, zawierającymi gazy duszące [228].

Działania wojenne w roku 1915

Wojna powróciła na Lubelszczyznę latem roku 1915. Między Wisłą a Bugiem natarcie prowadzono siłami trzech armii: IV Armii austro-węgierskiej, XI Armii niemieckiej i wydzielonej z XI Armii niemieckiej ?Armii Bugu?, pod dowództwem niemieckiego feldmarszałka Augusta von Mackensena. w połowie lipca, siły austriacko-niemieckie dotarły od południa pod Krasnystaw. Rejon po zachodniej stronie Wieprza znalazł się w pasie natarcia niemieckiego Korpusu gwardyjskiego, natomiast po wschodniej stronie w pasie natarcia VI Korpusu austro-węgierskiego złożonego głównie z Polaków wcielonych do armii zaborczej [51.E].

Nad Lubelszczyznę loty zwiadowcze i bombowe, prowadziły wielkie, 4-silnikowe rosyjskie bombowce *?Ilija Muromiec Kijewskij?*. Zachował się raport bojowy z lotu 1915.VII.19 na trasie: Włodawa ? rzeka Bug ? wschód Grabowca ? Bełżec ? Szचेbrzeszyn ? Krasnystaw ? Chełm. Wysokość lotu: 3200?3500 m. Czas przelotu: 4?8 rano. Uzbrojenie: 10 bomb 16?kg, 5 bomb 11?kg, 12 bomb zapalających, karabin i 260 naboju. Przebieg lotu: zrzucono 5 bomb na lotnisko w okolicy ?????, 4 bomby na pociąg niedaleko Bełżca, 5 bomb na stację Lubycza, 12 bomb zapalających na pola na południe od Szचेbrzeszyna. Nad Szचेbrzeszynem (42 km za linią frontu), samolot zaatakowały myśliwce Hansa-Brandenburg i uszkodziły, po naprawie w locie, awaryjnie lądował w Chełmie [117]

3.VII grupa armii Mackensena przeszła do natarcia. IV armia austro-węgierska i XI niemiecka atakowały 3-cią armię rosyjską [124,190,200]. ?Operacją krasnostawską? nazwano bitwę 3-ej armii rosyjskiej 6-17 lipca 1915 r., zakończoną jej odejściem w kierunku Brześcia. Dowódca

korpusu gwardyjskiego, wchodzącego w skład 3-ej armii, generał Bezobrazcow był przeciwny odejściu gwardii (która poniosła ciężkie straty) z krasnostawskich pozycji - i na tym gruncie miał duże nieporozumienia z generałem Leszem, dowódcą armii, który na odejście nalegał, zgodnie z dyrektywami danymi mu przez głównodowodzącego frontem, generała Aleksiejewa. w wyniku tego gwardia poważnie ucierpiała, a generał Bezobrazcow na żądanie Aleksiejewa, został pozbawiony dowództwa korpusu [190].

Armia Bugu i I austro-węgierska nacierały na 13 armię rosyjską, zawiązała się bitwa pod Hrubieszowem. Mackensen uderzył na linii Lublin-Chełm, na jedną z kluczowych pozycji w rosyjskim pasie broniącym dostępu do strategicznie ważnej linii kolejowej Dęblin ? Lublin ? Chełm ? Kowel, lecz został powstrzymany wśród ciężkich walk i przesuwiał się wolniej niż oczekiwano. Doszło do prawie dwutygodniowych walk, w czasie których Rosjanie broniąc się uporczywie, zmuszani byli do odwrotu.

Rejonu Krasnegostawu bronił doborowy II Syberyjski korpus piechoty. Pruska gwardia zwarła się z gwardią rosyjską. Mackensenowi udało się przerwać linię II korpusu syberyjskiego, na styku 3 i 13 armii i gen. Lesz odsunął 3 armię w tył, nie bacząc na protesty dowódcy korpusu gwardyjskiego gen. Bezobrazcowa. IV armia austro-węgierska została odrzucona na całym froncie. Atakujący pozycje rosyjskie pod Krasnymstawem, doborowy niemiecki Korpus gwardii przez dwa dni nie był w stanie przełamać obrony oddziałów równie doborowego 11 Korpusu Syberyjskiego. VII.18 Korpus gwardyjski wyparł Rosjan z Krasnegostawu, a VI Korpus austro-węgierski dopiero przy siódmym ataku zdołał wywalczyć przejście w bagnistej dolinie rzeki Wolicy biorąc do niewoli około 3500 jeńców przy wysokich stratach własnych. Dalsze natarcie zostało powstrzymane przez kontratak dwóch rosyjskich korpusów tak, że w dniach VII.21?22 nadwerężone oddziały niemieckiego Korpusu z niemałym wysiłkiem zdołały utrzymać Krasnystaw. Pod Piaskami 19 Kostromski pułk piechoty IX korpusu, zdobył 17 niemieckich dział. Pod Borkiem, strzelcy 14-go pułku VI korpusu syberyjskiego, zdobyli 9 haubic. Pod Rejowcem wzięto 500 jeńców i 6 dział. Ciężkie walki trwały 13 dni [124].

Zachowała się relacja z tamtego czasu rosyjskiego barona Siergieja Aleksandrowicza Tornaua, pułkownika gwardyjskiego Preobrażeńskiego pułku [213]: *?W połowie czerwca (1915) gwardię wyładowano z pociągu w Chełmie i zaczęła się ona stopniowo zbliżać do linii działań bojowych. 5 lipca był pierwszym dniem, w którym pułk wziął aktywny udział. w przeddzień, kilka wiorst na północ od Krasnegostawu, w niewielkim lesie, pułk rozlokowano w rezerwie i nikt nie przypuszczał jaka czeka go nazajutrz krwawa łaźnia. Rozkaz włączenia gwardii w skład 3-ej armii generała Radko-Dimitriewa otrzymano niedawno. 4 lipca około południa jeździłem konno z kilku oficerami do Krasnegostawu w pobliżu którego trwały walki. Ze skraju miasta obserwowaliśmy bój. Przede wszystkim zdumiał nas prawie zupełny brak ostrzału z naszej strony. 52-dywizja piechoty, umęczona ostatnimi walkami, mocno poszkodowana, bez wsparcia artylerii nie mogła stawić poważniejszego oporu uzbrojonym po zęby Niemcom. Już za dnia*

części dywizji ustępowały odchodząc od Krasnegostawu. Pruska gwardia, kolumnami, z muzyką na przedzie, dźwięki której dobiegały do naszego stanowiska, wkraczała do pozostawionego przez nasze wojska Krasnegostawu. a nasz pułk nie otrzymał jeszcze zadania bojowego.

Wczesnym rankiem 5 lipca na naszym odcinku frontu zakipiał zacięty bój ? upał był straszny ? pić chciało się śmiertelnie (pułkownik baron zmuszony był pić wodę z kałuży). Straty poniesione przez pułk w tej ?Chełmskiej operacji? były bardzo duże a umordowanie ludzi ? nadzwyczajne. Nasza artyleria, pozbawiona amunicji, strzelała rzadko w wyjątkowych przypadkach. Dym pożarów płonących wsi był tak gęsty, że 17-go lipca w bitwie pod Rejowcem wypełnił całą dolinę?.

We wspomnieniach ?kaukazkiego grenadiera? z okresu odwrotu z Galicji w roku 1915, znajdują się takie zapisy: ?Po przespaniu dwu godzin, ruszyliśmy dalej. Po 10 wiorstach (11 km), nasz pułk przeszedł przez zasieki z drutu kolczastego zawczasu przygotowanych pozycji na linii Krasnystaw ? Hrubieszów. Były tu schrony i przejścia komunikacyjne i wiele rzędów zapór z drutu kolczastego. Jednym słowem, czegoś takiego jeszcze nie spotkaliśmy. Bałem się tylko jednego, żeby nam nie kazano porzucić tych pięknych pozycji bez boju. ? Niemcy prowadzili przygotowanie artyleryjskie. Długo stałem i obserwowałem przez lornetkę pole bitwy, które dymiło i zasnuwało się chmurą od wybuchów niezliczonych padających tam pocisków. Był to początek krwawego boju trwającego 5 dni i nazwanego w dokumentach sztabowych głównego dowództwa: ?zacięte boje na linii Krasnystaw ? Hrubieszów?

[315].

W dzienniku działań bojowych 2-ej Gwardyjskiej Dywizji rosyjskiej piechoty zapisano: ?1915.VII.04, 2-ga dywizja gwardii zajmowała na froncie 3 armii linię: Bychawa ? Izdebno ? Jaślików ? Stężycza na Wieprzem a dalej wzdłuż rzeki Wolicy od jej ujścia do Grabowca. XIV korpus armii na odcinku Częstoborowice ? Jaślików, III Korpus Kaukazki na linii Jaślików ? Stężycza. 1915.VII.05, części 1-ej gwardyjskiej dywizji piechoty prowadziły bój spotkaniowy na odcinku wzgórze 204 ? południowa strona lasu na południowy zachód od wsi Siennica Nadolna. Po południu przeszły do kontrataku wśród lasów i wąwozów w rejonie wsi Rudka i Łany. z powodu niepowodzeń sąsiednich korpusów, armii nakazano odejście nocą na linię: Czerniejów ? Piaski ? Suchodoły ? Ruczaj Siennica ? wieś Siennica Różana ? Wojstawice?

[258].

W innych relacjach rosyjskich zapisano: 1915.VII.15 ?gwardyjska piechota poniosła na wschodzie ciężkie straty? , 1915.VII.19 ?R osjanie przez 6 dni wytrzymali wszystkie ataki, a Niemcy przesunęli się tylko o 7-8 km?

[166].

?Latem 1915, podczas przełamania przez feldmarszałka Mackensena, niespodziewanie okazało się, że rosyjska artyleria nie ma amunicji, nasi umordowani ludzie, w ciągu kilku tygodni, odstępując nocą i trzymając się w dzień, gołymi rękami próbowali obronić Krasnystaw, Włodawę?

[165].

o tym jak ciężkie były to walki świadczą słowa rosyjskiego historyka wojennego Antona Kiersnowskiego:

?Bohaterstwo gwardii w przeszłych wojnach, prześcignięte zostało jej czynami podczas i wojny światowej. Tarnawka, Krasnystaw zaćmiły nie tylko. Warszawę i Warnę lecz także Finlandię, Borodino i Kulm?

[286].

Pułkownik Siemienowskiego pułku wspominał:

?Całe pole było usłane trupami, taką liczbę zabitych i rannych widziałem tylko pod Krasnymstawem w 1915 r.?

[287].

Za bój pod Krasnymstawem i Rejowcem 1915.VII.05?18, przyznano wojskowy Order Św. Jerzego (jedno z najwyższych rosyjskich odznaczeń carskich) pięćdziesięciu rosyjskim żołnierzom [288]. Świadczy to o skali i ciężarze walk, a także o wielkim wysiłku żołnierzy.

Prasa kanadyjska donosiła 1915.VII.21: *?Niedaleko Pilaszkowic i **Krasnegostawu**, Rosjanie czynili desperackie wysiłki dla odwrócenia porażki. Jednak nowe oddziały wojska wysłane przeciwko wojskom sprzymierzonych zostały pokonane. Dalej na wschód, w okręgu Grabowca, oddziały wojsk sprzymierzonych postępowały przez Bug do miejsca na wschód od Sokoła. Pod naciskiem pogoni wojsk sprzymierzonych wróg wycofywał się nocą na całej linii frontu, zatrzymując się tylko w jednym miejscu blisko*

Krasnegostawu

, gdzie próbował oporu, lecz spotkało go kilka porażek?

[399].

Walki komentowała także prasa amerykańska [401].

W dniach 15-16 lipca 1915 r. armie feldmarszałka Mackensena ruszyły do zmasowanego natarcia na broniące się w solidnie przygotowanych pozycjach oddziały rosyjskie wchodzące w skład 4, 3 i 13 armii. 30 lipca zdobyto Lublin, a 31-go Chełm. Rosjanie wycofali 3 armię za Wieprz, a 13-tą za Bug.

Krasnystaw ponownie znalazł się w centrum zaciętych walk. 18 lipca 1915 r. w trzecim dniu

szturmu oddziały niemieckiego Korpusu Gwardii z wydzielonej grupy uderzeniowej gen. Artura Arzta wyparty z Krasnegostawu doborowe rosyjskie oddziały II Korpusu Syberyjskiego. Po kilkudniowej przerwie, feldmarszałek Mackensen utworzył w rejonie Krasnegostawu potężną grupę uderzeniową, która rozpoczęła natarcie. Rosjanie podjęli ewakuację oddziałów i wkrótce opuścili ziemie Królestwa Polskiego.

11 września 1915 r. rozpoczęła urzędowanie C.K. Komenda Powiatowa w Krasnymstawie podległa początkowo Naczelnej Komendzie Etapów, a później utworzonemu Generalnemu Gubernatorstwu Wojskowemu. Głównym celem okupacyjnej administracji była szeroko zakrojona, systematyczna z pozorami legalności grabież na rzecz potrzeb frontu i naddunajskiej monarchii. Żołnierze niemieccy przystąpili do masowych rabunków, nakładania kontrybucji i aresztowań, uznając mieszkańców za rosyjskich szpiegów, a wcześniejszych kolaborantów. Poczynania Niemców wywołały wielkie wzburzenie ludności Krasnegostawu i Siennicy, grożące wybuchem zbrojnego oporu. Sytuację rozładowało przekazanie tych terenów władzy Austriaków [265]. Gubernia Lubelska została podzielona między okupantów niemieckich, którzy objęli południowe Podlasie i austro-węgierskich, którzy wprowadzili swą administrację na Lubelszczyznę. Reżim austro-węgierski był nieco łagodniejszy niż niemiecki, ale obaj okupanci przez okres wojny prowadzili rabunkową politykę gospodarczą. Zarówno władze niemieckie, jak i austro-węgierskie bezpośrednio po zajęciu Królestwa poczyniły ustępstwa, głównie w kwestiach społeczno-kulturalnych; powołano też polskie samorządy [188].

?Początkowe zarządzenia administracji wojskowej, przeważnie niemieckiej, miały na celu wyciągnięcie z ludności za pomocą najrozmaitszych poborów... jak najwięcej korzyści materialnych... Za rządów niemieckich w Lublinie wyciągnięto z miasta po długich targach sto kilkadziesiąt tysięcy (rubli) w gotówce i naturze. w Zamościu Kriegsleistung wyniosło z górą 3 tys. rb., a później jeszcze dodatkowo był ściągnięty podatek wojenny w stosunku do zamożności każdego obywatela (stopień zamożności określiły same władze). Były osoby, z których ściągnięto po 500 i więcej rubli, tak iż ogólną sumę określają mieszkańcy na 30 tys. rb. z biegiem czasu, z przyjsciem władz austriackich, zapanował większy ład, ludność obecnie zaczyna się uspokajać? [188].

Z okresu i wojny pochodził pocisk armatni kalibru 70-90 mm, którego skorupą bawiłem się w młodym wieku. Pocisk wpadł do naszego domu na Nowym Mieście przebijając ścianę i podłogę, lecz nie wybuchł. Nadleciał z kierunku przedmieścia Góry. Miał rosyjskie napisy.

Straty wśród żołnierzy obu walczących stron 1914?1915

Straty wśród żołnierzy obu walczących stron podczas działań wojennych 1914?1915 w powiecie krasnostawskim były bardzo duże [51.F]:

Lp.

Armia

Zabitych

1

Austriacka

6776

2

Niemiecka

3775

3

Rosyjska

8618

RAZEM

19169

Ewakuacja ludności cywilnej w roku 1915

Wycofaniu wojsk rosyjskich, towarzyszyła zakrojona na szeroką skalę akcja ewakuacyjna ludności cywilnej. Dla Lubelszczyzny pierwszą zapowiedzią ewakuacji było ogłoszenie gubernatora lubelskiego Ilji Sterlingowa z dnia 1915.VI.07/20: *cała ludność męska z miejscowości zagrożonych zajęciem przez nieprzyjaciela, powinna bezwarunkowo uchodzić w ślad za cofającymi się wojskami rosyjskimi, aby nie dopełniono nią szeregów armii nieprzyjacielskiej?* [172]. Za

cofającymi się wojskami, ciągnęły gromady zbiegów ze spalonych lub na wpół zrujnowanych siedzib z nakazem: za Bug! Od wsi do wsi pędzili Kozacy i podpalali wsie i osady, dając ludności zaledwie tyle czasu, ile trzeba było na ujęcie z płomieni. Kozacy, często używając nahajek, pędzili ludność całych wsi razem z jej inwentarzem martwym i żywym.

Taktyka *spalonej ziemi* spowodowała poważne straty. Świadek tamtych wydarzeń, 7?25 września przemierzający trasę: Ryki ? Lublin ? Krasnystaw ? Zamość, zapisał: *Pierwsze ślady systematycznego niszczenia osad ludzkich występują dopiero o parę mil za Lublinem; osada Piaski jest prawie w 2/3 spalona, Siedliszcze spalone całkowicie, Pawłów nie istnieje zupełnie, został bowiem doszczętnie spalony (nawet kościół zrujnowany)... Stosując nakaz ewakuowania całej ludności z terenu opuszczanego przez wojska rosyjskie ? gnały one przed sobą dziesiątki tysięcy rodzin, część których... powraca obecnie spod Kobrynia, Pińska itd. ... Ludność prawosławna, prowadzona przez popów, prawie cała opuściła kraj, tak że są gminy, w których pozostało 15?25% mieszkańców. Tylko inteligencja miejska, często nawet nieprzynaglana do wyjazdu: lekarze, adwokaci itd. opuściła kraj razem z Rosjanami. Około połowy ziemian też wyemigrowało do Rosji?*

[188].

Podobny obraz wydarzeń przedstawiono w relacji:

Brzaskiem 25 lipca 1915 r. trwający nieprzerwanie od kilkunastu dni pożar wielu wsi powiatu

krasnostawskiego i powiatów sąsiednich, zlał się w jedno ogniste morze. To wojska moskiewskie ustępując paliły wszystko, co ogień mógł pochłoniąć. Paliły się wsie, paliły się pola dojrzałych zbóż. Ogień i dym przesłaniały wszystko?
[172].

W wyniku masowej ewakuacji roku 1915, Lubelszczyzna poniosła znaczne straty ludności, sięgające blisko 1/4 stanu przedwojennego. o skali ewakuacji świadczy fakt, że jeszcze w roku 1921 ludność liczyła o około 14% mniej niż przed wybuchem wojny. Złożyła się na to w 80% ewakuacja, ale również pobór do wojska i spadek liczby urodzin. Następstwem ewakuacji był upadek gospodarki spowodowany między innymi brakiem rąk do pracy. Jak wskazują spisy powszechnie z lat 1921, 1931, zmiany w strukturze językowej i wyznaniowej spowodowane akcją ewakuacyjną, miały charakter trwałe. Liczebność miejscowej ludności prawosławnej, nawet po zakończeniu repatriacji ze wschodu, nie osiągnęła w II Rzeczypospolitej stanu przedwojennego.

Ciekawostką jest, separatystyczny pokój 'zbożowy', zawarty w Brześciu 1918.II.05/18 pomiędzy Austro-Węgrami i Ukraińską Republiką Ludową. Na jego mocy URL miała przyłączyć z 'Przywi

ś

ła

ń

skiego Kraju? guberni

ę

chełmsk

ą

oraz Podlasie. Przyszłą granicę wyznaczono na lini

i:

Tarnogród, Biłgoraj, Szचेbrzeszyn,

Krasnystaw

, Puchaczów, Radzyń Podlaski, Międzyrzec Podlaski, Sarnaki, Mielnik, Kamieniec Litewski - Pru

ż

ana - Jez. Wyganowskie [128]. Pokój ten nie wszedł w życie.

Ubytek liczby ludności guberni lubelskiej 1913.I.14 do 1916.X.15 [172].

Powiaty

Ogółem

%

Miasto

%

Wieś

%

Chełmski

125363

62,3

8123

36,9

117240

65,4

Hrubieszowski

94556

62,4

10477

47,4

84079

64,9

Krasnostawski

33903

25,5

3778

39,2

30125

24,4

Lubelski

30637

12,9

12766

17,8

17871

10,8

Zamojski

37893

24,5

6382

28,3

31511

23,8

Ogółem

536251

34,0

56359

27,9

479895

34,8

Ubytek liczby ludności wg wyznania [172].

Powiaty

Rz.kat.

%

Prawos.

%

Żydzi

%

Protes.

%

Gr.kat.

Chełmski

25907

34,0

62658

91,6

7685

30,0

29194

93,4

+103

Hrubieszowski

9991

21,3

73602

92,6

10124

41,5

839

96,2

+1

Krasnostawski

19925

18,4

8021

86,4

5817

37,6

129

80,1

+9

Lubelski

12766

7,4

6843

94,0

7067

13,4

3812

87,5

+30

Zamojski

18731

15,8

13830

91,8

6440

30,4

29

82,9

+1141

Ogółem

192583

18,6

245785

90,7

60010

26,0

39466

93,0

+1728

W pracy [270] zniszczenia wojenne w wartości budowli oszacowano na: 5?10% w mieście i 5?25% w najbliższej okolicy. Były to wielkie zniszczenia i tak bardzo wpłynęły na gospodarkę powiatu, że dopiero w latach trzydziestych osiągnięto poziom sprzed roku 1914 [259].

Krasnystaw odzyskał niepodległość 4 listopada 1918 r. w godzinach przedpołudniowych oddziały Polskiej Organizacji Wojskowej rozbroiły blisko 200 osobowy austriacki garnizon dowodzony przez mjr Rozwadowskiego [265].

Wojna polsko?rosyjska roku 1920

Wobec zagrożenia wojną, stosownie do odezwy Rady Obrony Państwa, 1920.VII.08 w Krasnymstawie zawiązał się Komitet Obrony Narodowej z Przewodniczącym sędzią Kazimierzem Siekluckim. Komitet składał się z Komisji Kwalifikacyjnej, której zadaniem była rejestracja ochotników, udzielanie zwolnień od obowiązku służby czynnej oraz Komisji Zapomogowej, której zadaniem było badanie stanu majątkowego rodzin ochotników, którzy odeszli do wojska i udzielanie zasiłków [304].

W sierpniu 1920 roku Krasnystaw zagrożony był atakiem 1 Konnej Armii Budionnego, nadciągającej ze wschodu. 15 sierpnia 1920 roku w oczekiwaniu na ten atak, ześrodkowano w Krasnymstawie sojuszniczą 6 dywizję ukraińską. 23 sierpnia Budionny

otrzymał rozkaz:

?przejsć do natarcia na kierunku Krasnystaw?Lublin, w terminie 4 dni zająć Krasnystaw a następnie posuwać się do rejonu Lublina?

[45,118]

. Budionny został jednak zatrzymany pod Zamościem w bitwie pod Komarowem (1920.VIII.31) i wspominał tak:

?Podnieśliśmy znaczne straty. Śmiercią walecznych padły dziesiątki żołnierzy, komandirów i komisarzy. Ale nawet za cenę tych ofiar nie mogliśmy okazać pomocy wojskom frontu zachodniego. Natarcie Konarmii na Zamość przeobraziło się w odizolowaną operację skazaną na niepowodzenie. Kontynuowanie natarcia na Krasnystaw?Lublin przeciwko przeważającym

siłom nieprzyjaciela, oznaczałoby narażenie Konarmii na niechybną zgubę?
[118]. w wyniku walk, 6.IX konna armia odeszła w rejon Włodzimierza Wołyńskiego [309].
Po walkach w Krasnymstawie pozostał polowy szpital z około 300 rannymi.

Dwudziestolecie międzywojenne

Po odzyskaniu niepodległości, Krasnystaw znalazł się w Województwie Lubelskim i został stolicą powiatu. Miasto zajmowało obszar 58,2 km², z liczbą mieszkańców 10435 osób. Ważnym elementem charakteryzującym stosunki ludnościowe była struktura wyznaniowa. Najwięcej było Polaków - katolików: 81,9%; ludności wyznania mojżeszowego: 17,2%; inne mniejszości (Białorusini, Niemcy, Rosjanie i Ukraińcy) stanowiły mały udział ludności (0,9%). w okresie międzywojennym w mieście działały partie polityczne i organizacje społeczne: Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej jak również Liga Morska i Kolonialna. Poważny wkład w rozwój wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego wniósł Związek Strzelecki. Były też kółka rodzinne i koła młodzieży wiejskiej prowadzące konkursy przysposobienia rodzinnego.

Centralne usytuowanie Lubelszczyzny w terytorium II Rzeczypospolitej, struktura ekonomiczna obszaru z dominującym rolnictwem oraz duże zasoby siły roboczej, zdecydowały o włączeniu regionu do Centralnego Okręgu Przemysłowego. w skład COP weszło 11 powiatów Województwa Lubelskiego: biłgorajski, chełmski, hrubieszowski, janowski, krasnostawski, lubartowski, lubelski, puławski, tomaszowski, włodawski i zamojski. Stanowiły one 32% obszaru COP, tworząc rejon "B". w latach 1936-1939 podjęto budowę szeregu fabryk. Fabryka Prochu i Materiałów Wybuchowych "Nitrat" rozpoczęła pod Krasnymstawem budowę nowej wytwórni trotylu, pentrylu z nitracją innych związków organicznych.

Gimnazjum im. Władysława Jagiełły w latach 1916 i 1924

1 listopada 1916 r. Dziennik Urzędowy c.k. Komendy Obwodu Krasnostawskiego zamieścił ogłoszenie: *"Na podstawie zezwolenia c.k. Naczelnej Komendy Armii otwarte zostanie w jak najbliższym czasie publiczne realne gimnazjum w mieście Krasnymstawie." "Wśród trudności, jakie tylko wojna nastręcza, w miasteczku do połowy spalonym, bez lokalu, bez sprzętów, pomocy naukowych i książek rozpoczął dyrektor po przyjeździe w grudniu 1916 r. swoje czynności urzędowe od wpisów i egzaminów wstępnych przy pomocy 2 już poprzednio zamianowanych nauczycieli?"* [185].

Kadra szkoły przedstawiała się następująco [324]:

Nazwisko i Imię

Ur.

Kwalifikacje

Lat pracy

Przedmiot

Karniewicz Mieczysław

1883

egz. na j. pol.

14

Dyrektor,   polski, łac.

Bąk Jan

1890

2 lata uniw.

7

łacina

Borowski Edward

1881

2 lata uniw.

4

matem.

Godecki Antoni

1882

dyplom uniw.

14

polski, franc.

Gróger Józef

1889

5 lata uniw.

7

hist., geogr.

Karol Zenon

1894

2 lata politech.

3

fizyka

Korsak Józef

1861

dyplom uniw.

1

matem.

Kutasiewicz Bronisław

1894

2 lata uniw.

1

przyroda

Kińczyk Michał

1883

4 lata uniw.

urlop

Ostrowski Aleksander

1888

semin. naucz.

14

śpiew, geogr.

Szuskiewicz Edmund

1879

5 lata uniw.

10

niem.

Tokarski Kazimierz

1891

w/g kp § 15

10

polski, filoz.

Trebiński Stanisław

1895

k. robót ręcz.

6

rys., prace r.

Wójtowicz Kazimierz

1892

4 lata uniw.

6

hist., polski

ks. Wójcik Stanisław

1877

10 lata uniw.

14

religia

Lickindorf Eugenjusz

1883

dr medycyny

-

lekarz

Kasz Stanisław

1896

3 stycznia 1917 r. z udziałem władz miasta i licznych mieszkańców, po uroczystym nabożeństwie nastąpiło otwarcie polskiej szkoły. Pierwszym dyrektorem Publicznego Realnego Gimnazjum w Krasnymstawie został kapitan armii austriackiej dr Jan Wowczak, 33-letni nauczyciel z Galicji, skierowany tu rozkazem austro-węgierskich władz wojskowych.

W roku 1924 Państwowe Gimnazjum Męskie im. Władysława Jagiełły (ul. Lubelska 6) było *szkołą typu humanistycznego z polskim językiem nauczania*. Miało klas zasadniczych 8, wszystkich oddziałów 9, uczniów 273, uczennic 0 [324].

Miasto w Księgach Adresowych Polski z lat 1926-1930

Księga Adresowa Polski 1926/1927 utrwaliła obraz miasta [126.A]: **KRASNYSTAW**. Miasto pow., siedziba sądu pow. sąd okr. Lublin, 9365 mieszk. (2 km) linja kol. Rejowiec-Zawada. Władze i urzędy państwowe i samorządowe: Starostwo, Komenda powiatowa p. p., Urząd skarbowy podatków i opłat, Kasa skarbowa. Nadleśnictwo, Powiatowy urząd ziemski, Inspektorat szkolny, Magistrat, Wydział powiatowy. Kościoły i szkoły: 2 kat. 1 synag. Gimnazjum, szkoła zawodowa żeńska, szkoła rolnicza. Instytucje: Szpital Św. Franciszka, 2 przytułki dla sierot, przytułek dla starców, elektrownia miejska. Związki zawodowe i stowarzyszenia: Cechy: szewski, ślusarski, kowalski, tkacki, stolarski, murarski, resursa urzędnicza. Przemysł i handel: Garbarnia, młyny, tartaki, gorzelnia, fabryka wyrobów drzewnych. Handel nierogacizną. Straż ogniowa ochotn. *Starosta*: Wacław Krzyżanowski. *Burmistrz* :

Zygmunt Migurski. Firmy zarejestrowane: 132.

Lekarze:

Domański Z. dr. (wewn.) - Lickindorf E. dr. (wewn.) - Szpringer P. dr. (wewn.)

Lekarze

dentyści

:

Brodzka H. - Hufnagel H.

Lekarze

weterynarji:

Osterloff K.

Adwokaci:

Perczyński T. - Piechowicz A.

Notariusze:

Jarnuszkiewicz T.

Komornicy:

Racinowski St.

Akuszerki:

Gulik J. - Łubińska H. - Olszewska K. - Polich Z. - Zalewska J.

Apteki:

Szcześniewscy i Labbe, Plac Zielony.

Banki:

Bank Spółdzielczy.

w

dalszej części Księgi znajduje się imienny spis osób ? zarejestrowanych firm, które prowadziły działalność gospodarczą. Na przykład:

Blacharze:

Psujek W., Wajnsztajn J., Warszmiter N.

Powroźnicy:

Stołecki Jan, Stołecki Ludwik. w spisie były następujące branże: bednarze, blacharze, bławaty, broń, handel bydłem, cegielnie, cement, chustki, cieśle, wyroby cukiernicze, dom handlowy ?Kupiec Polski?, drukarnia sejmikowa, fabryka wyrobów drzewnych, felczerzy, fotograficzne zakłady, fryzjerzy, galanteria, garbarnie, gazeta ?Ziemia Krasnostawska?, gorzelnia ?Pilaszkowice?, herbaciarnie, hotel Ratajski, introligator, jadłodajnia, kolonialne art., kołodzieje, konfekcja, handel końmi, kowale, krawcy, księgarnie, malarz, masło, maszyny do szycia, handel mąką, meble, mechaniczny warsztat, mleczarnie, młockarnie - wynajem, młyny, murarze, mydło, nabiał, handel nierogacizną, olejarnie, papiernicze wyroby, piekarnie, piwiarnie, powroźnicy, restauracje, rolnicze art., różne art., rymarz i siodlarz, rzeźnicy, skóry, spirytualia, spożywcze art., stolarskie przedsiębiorstwo, stolarze, szewcy, szkło i porcelana, ślusarz, tapicer, tartaki, tkackie warsztaty, hurt wyrobów tytoniowych, ubezpieczenia, ubrania gotowe, wędliny, fabrykacja wód mineralnych, zboże, zegarmistrze, żelazo.?

Księga Adresowa Polski 1930, dała podobny obraz miasta [126.D]. ?KRASNYSTAW. Miasto pow., siedziba sądu grodz., sąd okr. Lublin, 8943 mieszk. (2 km) linja kol.

Rejowiec-Zawada-Lublin-Krasnystaw-Zamość. Władze i urzędy państwowe i samorządowe: Starostwo, Komenda powiatowa p. p., Urząd skarbowy podatków i opłat, Kasa skarbowa.

Nadleśnictwo, Powiatowy urząd ziemski, Inspektorat szkolny, Magistrat, Wydział powiatowy.

Kościóły i szkoły: 1 synag. Gimnazjum, szkoła zawodowa żeńska, szkoła rolnicza. Instytucje:

Powiatowa Kasa Chorych. Szpital Św. Franciszka, 2 przytułki dla sierot, przytułek dla starców, elektrycznia miejska. Związki zawodowe i stowarzyszenia: Cechy; szewski, ślusarski, kowalski, tkacki, stolarski, murarski, resursa urzędnicza. Przemysł i handel: Garbarnia, młyny, tartaki.

Straż ogniowa ochot. *Starosta:* K. Fiula. *Burmistrz:* Jan Wnuk. *Lekarze:* Certowicz dr. - Lickindorf E. dr. (wewn.) - Szpringer P. dr. (wewn.) - Walczak M. dr.

Lekarze dentyści:

Kapłan J. - Worcel L.

Lekarze weterynarji:

Czarnecki U. - Dymowski T.

Adwokaci:

Wisz Paweł.

Notariusze:

Jarnuszkiewicz T.

Komornicy:

Racinowski ST.

Agentury:

Szarugiewicz S.

Akuszerki:

Łubińska H. - Nowakowska - Olszewska K. - Zalewska J.

Apteczne składy:

Szcześniewski A., Łuka J.

Apteki:

Szcześniewski A., Plac Zielony.

Banki:

Bank Spółdzielczy - Kupiecki Bank Kredytowy - Żydowski Bank Ludowy.

Blacharze:

Psujek P. - Wajswaser N.

Powroźnik:

Stołecki Jan.?

Służba zdrowia w latach 1930-tych

Szpital Sejmikowy Św. Franciszka na 70 łóżek. Oddziały: wewnętrzny, chirurgiczny, położniczy, gruźliczy, zakaźny. Dyr.: Eugeniusz Lackindorf. Ord.: Edmund Wajszczuk. Lekarz powiatowy: Szczęsny Kamiński. Lekarz domowy: Piotr Szpringer. Ubezpieczalnia Społeczna w Zamościu, ubezpieczonych 980 osób [317].

Lekarze medycyny [317]:

- Mieczysław Certowicz (ur. 1867, dypl. 1901): chir., poł., ul. Lubelska,
- Szczęsny Kamiński (ur. 1893, dypl. 1926): ogólny, Pl. 3 Maja,
- Eugeniusz Lickindorf (ur. 1883, dypl. 1912): położnik, internista, ul. Nowe Miasto 11,
- Piotr Szpringer s. Jakuba (ur. 1881, dypl. 1911): ogólny,
- Edmund Wajszczuk (ur. 1889, dypl. 1923): internista, ginekolog.

Lekarze dentyści [334]:

- Jakób Mintz, Leja Worcel.

Farmaceuci dyplomowani [317]:

- Stanisław Sieciński (dypl. 1889) zarządzający apteką succ. Teofila Ławickiego i Mieczysława Grubińskiego, ul. Mostowa.
- Antoni Szczesniewski (dypl. 1900) apteka własna Pl. 3 Maja 7,
- Antoni Franciszek Szczesniewski (dypl. 1931) pracownik aptekarski,
- Teofil Ławicki, Mieczysław Grubiński [334].

Lekarze weterynarii [333]:

- Bohdan Czarnecki (ur. 1883, dyplom 1910), powiatowy,
- Teofil Dymowski (ur. 1856, dyplom 1883), miejski.

Druga wojna światowa i okupacja Wrzesień roku 1939

Na początku drugiej dekady września, wojska niemieckie dotarły do Wisły, spychając polskie oddziały na Lubelszczyznę. Od zachodu w głąb Lubelszczyzny przedzierały się pozostałości armii ?Prusy? gen. Stefana Dąb-Biernackiego, a od północy wchodziły jednostki armii ?Modlin? gen. Emila Przedzimirskiego-Krukowicza, Samodzielnej Grupy Operacyjnej ?Narew? gen. Czesława Młot-Fijałkowskiego i Grupy Operacyjnej Kawalerii gen. Władysława Andersa. Do tego dołączyli obrońcy Brześcia i inne jednostki. 11 września rozkaz naczelnego dowództwa doprowadził do utworzenia z ocalałych jednostek armii ?Prusy?, ?Modlin? i ?Narew? nowego zgrupowania frontu północnego gen. Dąb-Biernackiego. Jego zadaniem była osłona północnych rubieży regionu. w tym czasie na południe Lubelszczyzny przedarła się armia ?Kraków? gen. Antoniego Szylinga. Połączyła się z armią ?Lublin? pod dowództwem gen. Piskora. w połowie września siły polskie na Lubelszczyźnie składały się z 2 wielkich zgrupowań: frontu północnego gen. Dąb-Biernackiego i połączonych armii ?Kraków? i ?Lublin? gen. Tadeusza Piskora.

Niemieckie jednostki zajęły Roztocze 12 września, a 13 września Zamość i Tomaszów. 13 września zbombardowane zostały stacje kolejowe, m.in. w Zamościu, Izbicy, Krasnymstawie, Chełmie i Rejowcu Fabrycznym. 18 września nacierająca z kierunku Żółkiewki niemiecka 4 dywizja piechoty opanowała Krasnystaw. w tym czasie w okolicach Krasnegostawu działały oddziały frontu północnego gen. Dąb-Biernackiego, przedzierające się na południe Lubelszczyzny. Zaatakowały one Krasnystaw w nocy z 18/19.IX. Wyparły niemieckie wojsko spod Krupego. Polskie oddziały złożone z 9 i 95 pułku 39 rezerwowej dywizji piechoty pod dowództwem płk. Bronisława Ducha dotarły do Wieprza. Miasta jednak nie udało się odebrać Niemcom i następnej nocy Polacy wycofali się spod Krasnegostawu w kierunku południowym. 1

8-19.IX Krasnystaw znalazł się na szlaku bojowym 8 Pułku Kawalerii i 5. Dywizjonu artylerii konnej walczących w składzie Krakowskiej Brygady Kawalerii [289], kombinowanej brygady kawalerii płk. Adama Zakrzewskiego.

Wśród jednostek posuwających się na południe ku granicy z Węgrami była ?Grupa Zieleniewskiego?, utworzona w okolicach Krasnegostawu z połączenia rozproszonych oddziałów.

20 września, zorganizowany z rozbitków oddział Wojska Polskiego, w okolicach Rejowca, powstrzymał napór Wehrmachtu. Podobna grupa, sformowana 23 września, pod dowództwem płk Koca wyruszyła z Chełma w kierunku Rejowca, a stamtąd przez Borowicę, Oleśniki, Trawniki, Fajstawice i pod Suchodołami w powiecie krasnostawskim 26.IX została rozbita w wyniku walk z Niemcami [153].

We wrześniu wywiad rosyjski donosił: *?16 września polskie wojska działające na froncie na południe od Radzyna, przedstawiają sobą resztki dywizji piechoty i kawalerii, które zgrupowane są ... w rejonie Krasnegostawu ? Wileńska brygada kawalerii. ... Do początku operacji Frontu Ukraińskiego* (wejścia Czerwonej Armii) *wojska niemieckie działające na południe od Warszawy, wyszły na linię: Lubartów, Lublin, Krasnystaw, Zamość, Bełz, Gródek, Żydaczów?* [291].

17 września do Polski wkroczyła Czerwona Armia. Rosyjska relacja tak przedstawiała działania 5 armii w rejonie Bugu [125]:

?25 września o godzinie 14:30, 36 brygada czołgów sforsowała rzekę Zachodni Bug, osiągnęła Chełm i po skoncentrowaniu sił, zaatakowała miasto. Po szeregu bojowych potyczkach z polskim garnizonem, którego część odeszła w stronę Krasnegostawu, 26 września o godzinie 14?ej, miasto zostało zajęte. Do niewoli dostało się około 8 tys. polskich żołnierzy, a zdobyczą radzieckich wojsk stało się 7 tys. karabinów, 1250 rewolwerów, 40 karabinów maszynowych, 10 dział, 14 samochodów i 1,5 tys. koni.

26?27 września, 36 brygada czołgów pozostawała w Chełmie, oczekując na przygotowanie strzeleckich części 15 korpusu, które 25?26 września sforsowały Zachodni Bug. 28 września, 36 brygada czołgów podążyła w kierunku Lublina, lecz osiągnąwszy o godzinie 12?ej Piaski, stwierdzono się, że miasto jest zajęte przez wojska niemieckie. 29 września o godzinie 10?ej, radzieccy delegaci przybyli do Lublina na rozmowy o wycofaniu niemieckich wojsk, które

powinny były do wieczora opuścić miasto. Jednak dowództwo niemieckie nie zamierzało wycofać wojska, oczekując rozkazów z Berlina. Do 29 września, związki 15-go korpusu strzelców CzA wyszły na rubież Włodawa-Puchaczów-Piaski, gdzie zatrzymały się.

Na południu atakowały związki 8-go korpusu strzelców, które złamały słaby opór przeciwnika na Zachodnim Bugu 24 września, po dwugodzinnej walce, zajęły Hrubieszów. Dalsze działania przebiegały spokojnie - napotymano tylko małe grupy wojsk polskich. 25 września został zajęty Zamość 2 po jednodniowym ześrodkowaniu, 26 września, korpus ruszył na Biłgoraj 2 **Krasnystaw** . 44

dywizja strzelców weszła w kontakt z 8 dywizją piechoty niemieckiej i zawarła z nią porozumienie o zajęciu Krasnobrodu i marszu na Rudki.

I znów deszcze rozmyły drogi, co spowodowało nowe trudności z zaopatrzeniem. Po dniu przerwy, 28 września, kontynuowano marsz na Kraśnik. W tym dniu, 8 korpus strzelców, uzupełniła przybyła do Zamościa 38 brygada czołgów i 14 dywizja kawalerii, która osiągnęła Komarów. 29 września, przed godziną 14-tą, wojska 8-go korpusu wyszły na linię Olszanka - Kszczonów - Tarnawka - Zakrzew, gdzie zostały zatrzymane rozkazem dowódcy 5 armii.

Rozpoczęty 22 września odwrót wojsk niemieckich na zachód, wykorzystwały pojedyncze oddziały polskie do przebiccia się na Węgry w 20 kilometrowym pasie oddzielającym Wehrmacht i Czerwoną Armię. 21-23 września, części 7 i 8 korpusów armijnych 14 armii niemieckiej zetknęły się z grupą generała Dąb-Biernackiego. W wyniku walk niemieckie oddziały znów wypierały Polaków na wschód, a 23 września nawet zwróciły się do dowództwa 6 armii radzieckiej z prośbą o pomoc w rozgromieniu Polaków. Jednak dowództwo radzieckie nie spieszyło się walczyć z cudzą walkę. Tym bardziej, że gdy wojska 6 armii od 25 września wznowiły przesuwanie się na zachód i związki 2-go korpusu razem z 24 brygadą czołgów wstąpiły do Żółkwi, a do 26 września doszły do rejonu Rawa-Ruska, Niemirów, Magierów, nie spotkały żadnego większego polskiego zgrupowania. 27 września, korpus kontynuował marsz w kierunku Lubaczowa, Rudek i nie napotkał przeciwnika. Następnego dnia, 14 dywizja kawaleryjska została wysłana do Tomaszowa, Zamościa i przekazana w skład 5 armii. Pozostałe wojska 2-go korpusu wyszły w rejon Bukowina, Dobcza, Dzików i wystawiły strażę na rzece San.

26 września 1939 roku w kierunku Biłgoraja i Krasnegostawu nacierały części 8 korpusu strzeleckiego Północnej Grupy Czerwonej Armii. Wywiad rosyjski donosił: "Kawaleria przeciwnika ześrodkowuje się w lasach 15-20 km na wschód od m. Krasnystaw. Dwa polskie pułki kawalerii odmówiły poddania i wycofały się do lasu 15-20 km na południowy zachód od m.

Krasnystaw. 1.X.:

Wed

ług zeznań jeńców z m. Żółkiewka, wycofywały się resztki 19 DP w liczbie około 3 tys. ludzi?
[292]

27 września 1939 roku żołnierze Czerwonej Armii wkroczyli do Krasnegostawu. Prasa moskiewska w tamtych dniach donosiła:

?...w dniu 26 września, części Czerwonej Armii, zajęły: twierdzę Osowiec, miasta Chełm, Zamość, Rawa Ruska, Sambor? w dniu 27 września, część CzA, kontynuując marsz w kierunku linii demarkacyjnej, zajęła Grabowo (15 km na zachód od Augustowa), Mazowieck, Drohiczyn,

Krasnystaw

, stację Zawada (15 km na zachód od Zamościa), Krakowiec, Mościska i stację Sianki (rejon źródeł Sanu)?

[35

]

. Na początku października żołnierze CzA wycofali się za niemiecko-rosyjską linię demarkacyjną na Bugu.

Wrześniowe walki spowodowały zniszczenia Krasnegostawu. Zginęło wielu żołnierzy, wielu zostało rannych. Na cmentarzu komunalnym spoczywa 158 żołnierzy poległych we wrześniowych walkach [290]. Na przedmieściu Zastawie postawiono pomnik ku czci 86 zabitych żołnierzy.

Okupacja Krasnegostawu

18 września 1939 r. oddziały niemieckie zajęły Krasnystaw. Okupacja w mieście i okolicy od pierwszych dni zapisała się w pamięci mieszkańców. Żołnierze niemieccy dokonali odwetu na mieszkańcach wsi Rońsko, gdzie spalili kilkanaście zabudowań i rozstrzelali 12 chłopów za rzekome stawianie oporu wkraczającym oddziałom niemieckim [265].

25 października 1939 r., po przekazaniu administracji okupacyjnej przez niemieckie wojska liniowe (Wehrmacht), utworzono administrację w wydzielonym terytorium nazwanym Generalną Gubernią. Dystrykt Lubelski podzielono na 10 powiatów, w tym powiat krasnostawski.

20 września 1939 r. zostało zamknięte Gimnazjum i Liceum w Krasnymstawie [185].

Zarządzenie niemieckich władz okupacyjnych z 31 października 1939 r. głosiło: *?...polskie*

szkoły fachowe winny podjąć ponownie swoją działalność. Nazwa gimnazjum lub liceum dla szkół fachowych jest zakazana ... nauka ważnych z narodowego punktu widzenia przedmiotów jak geografia, historia, literatura jak również gimnastyka jest wykluczona...?

16 listopada 1939 r. władze okupacyjne wydały nakaz zamknięcia wszystkich szkół średnich. *?...Ponieważ polski nauczyciel, a po części jeszcze bardziej polska nauczycielka są wybitnymi krzewicielami polskiego szowinizmu, z czym politycznie należy się bardzo liczyć więc nie będzie ich można pozostawić w służbie szkolnej...?*

Już w listopadzie 1939 r. nauczyciele krasnostawskiego gimnazjum organizowali tajne nauczanie. z narażeniem życia własnego i swoich rodzin, uczyli młodzież na tajnych kompletach: 21 maja 1944 r. w majątku Stanisława Hempla w Nowinach odbył się egzamin w zakresie małej matury. Do egzaminu przystąpili uczniowie tajnych kompletów i elewi konspiracyjnej Szkoły Podchorążych [185,514].

21 czerwca 1941 roku, w przeddzień inwazji na ZSRR, w rejonie Krasnegostawu skoncentrowane były siły niemieckiego 3 korpusu zmotoryzowanego: 14 dywizja czołgów w okolicy Wojśławic, 13 dywizja czołgów znajdowała się w lasach na północ od Tomaszowa 40-50 km od linii demarkacyjnej na Bugu, 25 dywizja zmotoryzowana w rejonie Krasnegostawu ? 60 km od tej linii [167].

W czasie okupacji rejon Krasnegostawu i samo miasto stanowiły ostoję oddziałów partyzanckich i silnego ruchu oporu. Silny na tych terenach był ludowy ruch oporu, oddziały BCh. w mieście i w okolicy silne były organizacje ZWZ, AK [202], GL i AL.

Głośna była brawurowo przeprowadzona akcja na niemieckie więzienie krasnostawskie. w nocy 19/20 września 1943 roku 89 osobowy oddział BCh dowodzony przez **Stanisława Sokołowski** ego , po

rozbrojeniu załogi, bez wystrzału uwolnił ponad 234 więźniów [265].

Źródła niemieckie podają, że bez strzału otwarto cele i uwolniono 234 więźniów, źródła akowskie, że uwolniono 273 więźniów, źródła bechowskie, że uwolniono 294 więźniów. Paweł Czuba i Jan Wojtał piszą, że w zabranym z więzienia spisie więźniów figurowało razem z siedmioma wywiezionymi do Lublina w dniu 19 września 317 nazwisk. Stąd uważają, że ta liczba bliższa jest prawdy, a nie 234, jak to figuruje w meldunku niemieckim [513]. w czerwcu 1944 roku odbito ze szpitala w Krasnymstawie rannego partyzanta.

Zakończenie wojny

Pod koniec wojny, wobec zbliżającej się CzA, nasiliły się partyzanckie akcje dywersyjne. w źródłach rosyjskich znalazł się taki zapis: *?W połowie lutego 1944 partyzanci przeprowadzili rajd na miasto Tarnogród, zniszczyli stację kolejową Horyniec, wysadzili 80-metrowy most*

kolejowy w pobliżu stacji Krasnystaw – 50-metrowy most kolejowy na trasie Jarosław – Rawa Ruska, co przerwało bezpośrednio połączenie pomiędzy Lublinem – Lwowem. Prócz tego wysadzono szereg mostów drogowych – dokonano dywersji kolejowych?

[310]

W lipcu roku 1944 Krasnystaw znajdował się na granicy pasów natarcia 1 Frontu Białoruskiego i 1 Frontu Ukraińskiego. Walki zbliżającego się frontu w czasie bezpośrednio przed wyzwoleniem Krasnegostawu tak wspominał marszałek

Iwan
Koniew

:

?Pomiędzy 1 a 4 niemieckimi armiami pancernymi utworzył się wylom szerokości 100 km, w którym działały tylko pojedyncze oddziały (niemieckie). Ten wylom powstał w wyniku okrążenia – rozgromienia Brodskiego zgrupowania przeciwnika. Sprzyjająca sytuacja wykorzystana została przez nas do szybkiego natarcia wojsk prawego skrzydła frontu ku Wiśle. – tak, w czasie walk o Lwów od 25 lipca, na mój rozkaz, konno-zmechanizowana grupa generała Sokołowa weszła w ten wylom w rejon Kraśnika, na tyły krasnostawskiego zgrupowania przeciwnika. Tam nacierały oddziały 3-ej armii gwardyjskiej armii Gordowa?. ? W tym czasie, kiedy wojska 13-ej – 1-ej grenadierskiej armii pancernej wyszły nad rzekę San w rejonie Jarosławia, 3-cia gwardyjska armia do końca 23 lipca osiągnęła tylko rubież Wojstławice – Grodyśławice. w rezultacie pomiędzy grenadierskimi armiami 3-cią 13-tą wytworzyła się duża przerwa. Żeby ją zlikwidować, dowódca frontu nakazał konno-zmechanizowanej grupie generała Sokołowa przeprowadzić gwałtowne uderzenie z rejonu Rawa Ruska w kierunku na Frampol – do rana 25 lipca wyjść na tyły krasnostawskiego ugrupowania przeciwnika?

[189].

W lipcu 1944 roku w rejonie Krasnegostawu nasiliła się działalność oddziałów AK i BCh [88]. Planowano akcję „Burza” – uprzedzającego wyzwolenia miejscowości przed nadejściem Czerwonej Armii. 23 lipca Jan Wojtał wydał rozkaz do rozpoczęcia akcji „Burza”. Wobec wysokiego tempa rosyjskich działań, zarządził on mobilizację dwóch batalionów, którymi zamierzał opanować Krasnystaw. Jednak już następnego dnia, wobec dużej ilości wojsk niemieckich (przez powiat krasnostawski wycofywały się niemieckie kolumny odwrotowe korpusu armijnego oraz korpusu pancernego), cofnął ów rozkaz i nakazał podległym dowódcom prowadzić działania na własną rękę [256]. Opisali to Paweł Czuba i Jan Wojtał:

?Liczebność – zwartość oddziałów niemieckich przewyższały siły niedostatecznie uzbrojonych formacji partyzanckich. Rezygnacja z koncentracji – wydanie rozkazów, by najmniejsze jednostki nękały wroga na własnym terenie, okazały się więc słuszne. Potwierdziła to sytuacja, w jakiej znalazł się Jan Wojtał, ówczesny komendant obwodu, 25 lipca 1944 roku wraz z oddziałem liczącym kilkudziesięciu żołnierzy...?

[262].

Jan Wojtał tak wspominał wyzwolenie miasta: *25 lipca 1944 roku wraz z oddziałem liczącym kilkudziesięciu żołnierzy dotarłem do skraju niemienickiego lasu i zbliżałem się do wzniesienia 243, które zgodnie z planem "Burza" wyznaczone było na koncentrację oddziałów partyzanckich. Miejsce to już jednak zajmowały baterie niemieckiej artylerii. Niemieckie wojsko rozciągało już sieć telefoniczną. Konne patrole wroga penetrowały teren. Poruszanie się partyzantów wśród zmasowanych tu oddziałów hitlerowskich było bardzo niebezpieczne. Mimo jednak takiej sytuacji oddział, w którym byłem, po rozbiciu się na małe grupki przedarł się pod osłoną nocy na nowe stanowiska, wyznaczone w pobliżu Szkoły Podstawowej w Krakowskim Przedmieściu. Stąd dokonywano wypadów na patrole wroga, gdyż podjęcie większej walki było niemożliwe. Szczególną uwagę oddział ten, ukryty w zabudowaniach koło szkoły, zwrócił na połączenia telefoniczne punktów obserwacyjnych wroga z rozmieszczonymi dookoła bateriami artylerii. Partyzanci przecinali połączenia telefoniczne i likwidowali uwijających się przy ich naprawie telefonistów. Baterie wroga musiały zamilknąć z powodu braku połączenia z punktami obserwacyjnymi.*

Wieczorem 26 lipca 1944 roku zgrupowane w okolicach Krakowskiego Przedmieścia oddziały niemieckiej artylerii opuściły swoje stanowiska. W ślad za nimi wycofywał się Krasnegostaw jako ostatni zwarty batalion niemieckiej piechoty. Droga jego odwrotu prowadziła przez Krakowskie Przedmieście. Kiedy batalion ten wchodził nocą w głęboki jar, którego dnem prowadziła droga, na wysokich przydrożach wąwozu znalazł się cały oddział partyzantów. Zamierzano obrzucić wroga granatami. Planu tego jednak nie przeprowadzono. Zachodziła obawa, że tak liczny oddział niemiecki może mścić się za to i spalić po drodze Krakowskie Przedmieście i Niemienice. Wycofujący się o północy z 26 na 27 lipca 1944 roku batalion był ostatnim niemieckim oddziałem stacjonującym w Krasnymstawie. 27 lipca około godziny 1:00 partyzanci znaleźli się już w wolnym mieście? [158].

Źródła rosyjskie podają, że wojska niemieckie zostały wyparte z Krasnegostawu atakiem Czerwonej Armii w dniu 24 lipca 1944 r. pomiędzy godziną 22:30 a północą. Atak przeprowadził 862 pułk strzelców majora Kożewnikowa, oddział 197 dywizji piechoty, 3 armii gwardyjskiej należącej do i Frontu Ukraińskiego CzA. Oto zapis tego wydarzenia [43]:

*Pod koniec 24 lipca 1944 roku, przeciwnik przeszedł do obrony na lewym brzegu Wieprza. Zgodnie z rozkazem sztabu korpusu, dywizja podjęła forsowany marsz i ześrodkowała siły w pobliżu niewielkiego polskiego miasta **Krasnystaw**, przekształconego przez hitlerowców w węzeł obrony. 828 pułk strzelców otrzymał zadanie zajęcia stacji kolejowej a 862 ? samego miasta.*

Tymczasem zapadł zmrok. Lipcowy wieczór przyniósł ze sobą krótki odpoczynek. Krótki

dlatego, że około godziny dwudziestej drugiej, po alarmie, pułk zaczął zajmować pozycje wyjściowe. W celu wzmocnienia uderzenia, dowódca dywizji zawęził front natarcia 862 pułku strzelców majora Kożewnikowa. Zwolniony odcinek wypełniły bataliony 1 i 3.

Pół godziny przed jedenastą wieczorem odezwała się artyleria. Ponuro zahuczały haubice, rozpoczęły ogień baterie dział 76 mm, głucho uderzyły pułkowe miotacze min. Zaniepokoił się faszyci, przedni skraj obrony odpowiedział girlandami rakiet, błyskami ognia na pozycjach artylerii i miotaczy min.

Po półgodzinie zaczął się atak. Jako pierwsze ruszyły do przodu grupy szturmowe. W ślad za nimi - roty strzelców. W cele rozpoznane podczas zwiadu i w pierwszych minutach ataku, uderzyły działa strzelające na wprost. Ogień artylerzystów był celny i wrogie karabiny maszynowe zamilkły. To pozwoliło naszym pododdziałom bez specjalnych strat wdrzeć się do pierwszej transzei i opanować ją. Nie można było dać hitlerowcom wytchnienia. Padła komenda przyspieszenia natarcia. Ale dowódcy rot sami nie chcieli oderwać się od przeciwnika. Po błyskach wystrzałów nietrudno było zorientować się, że szturmujące grupy i strzelcy, przerwawszy pierwszą transzeję wroga, idą naprzód. Taki sam obraz widać było z prawej i lewej strony. Sąsiedzi nie spóźniali się.

Niemcy spróbowali zatrzymać nas w trzeciej transzei, gdzie doszło do walki wręcz, lecz nerwy wroga nie wytrzymały i ustąpili. Nie udało się faszystom zaczepić o skrajne domy **Krasnegostawu**. Roty strzelców, blokując część sił przeciwnika znajdującego się w domach, razem z grupami szturmowymi kontynuowały wypieranie Niemców z ulic miasta. o północy **Krasnystaw** był zupełnie oswobodzony.

Z piwnic, szop, schronów zaczęli wychodzić ludzie. Mieszkańcy wkrótce wypełnili chodniki i jezdnie. Obejmowali i całowali naszych żołnierzy i oficerów. Na jednym ze skrzyżowań spotkałem nakryte białymi obrusami stoły z chlebem, świeżymi ogórkami, zieloną cebulą, innym jadem i dzbankami z winem. Dwaj starsi Polacy i kobieta 50-letnia w strojach ludowych zapraszali przechodzących obok żołnierzy, sierżantów i oficerów na poczęstunek. Łamanym rosyjskim w jednym to w innym miejscu słychać było naszą "Katuszę". Miasto nie spało, miasto weseliło się, miasto świętowało swoje wyzwolenie?

W walkach o Krasnystaw odznaczył się Kazach Telabaj Ażimow, zwiadowca w 862 pułku 197

dywizji strzelców. Jego dowódca, major Kożewnikow, pisał tak: *?starszy strzelec Ażimow, śmiały żołnierz, 24 lipca 1944 r. w walkach o wyzwolenie*

Krasnegostawu

, pod huraganowym ogniem artyleryjskim i broni maszynowej przeciwnika, wrywał się naprzód. z marszu sforsował rzekę Wieprz, z zaciętością ostrzeliwał Niemców. Wdarł się do miasta pierwszy ze wszystkich, oswabadał dom za domem, zniszczył z broni ręcznej 15 hitlerowców. Obserwował swoich towarzyszy i dodając im otuchy, wzywał: ?za mną towarzysze, nie odstawajcie?. i żołnierze zagrzewani jego odwagą, parli do przodu. Tow. Ażimow, zobaczył upadającego, śmiertelnie postrzelonego kolegę. Zrozumiał, że to sprawa wrogiego snajpera. Oceniał z którego domu strzelano, podkradł się, wdarł się i wprost rozstrzelał snajpera?.

Za te czyny i za walki o Sandomierz, Telabaj Ażimow został bohaterem ZSRR [173].

?25 lipca 1944 roku, na zachodzie i południowym zachodzie od Chełma, CzA prowadziła pomyślnie natarcie w wyniku których zajęte zostały miasta Krasnystaw i Zamość a także ponad 100 innych miejscowości, wśród których większe to: Trawniki, Józefów, Krupie, Zastawie, Udrycze, Sitno, Białowola, Szewnia, Kosobudy, Rudka, Lipowiec i stacje kolejowe: Rejowiec, Kanie, Trawniki, Bzite, Krasnystaw, Zwierzyniec, Bukownica? [193]. Wojskowym komendantem Krasnegostawu został mjr Władimir Wasylewskij ? oficer NKWD narodowości żydowskiej. Od grudnia 1944 jego miejsce zajął rosyjski oficer ppłk Michajłow [265].

O stosunku nowych władz do polskiego ruchu oporu, świadczy meldunek wojennego komendanta Lublina, ppłk Jakowa, złożony przełożonym 1945.V.02: *?Bandy AK i BCh i inne wrogie grupy zjednoczyły się w jedną bandę, która teraz prócz aktów terrorystycznych usiłuje wszelkimi siłami i środkami skompromitować polski rząd i pokazać, że emigracyjny rząd londyński dysponuje siłami zbrojnymi w Polsce i że naród nie popiera rządu tymczasowego. Ludność robotnicza nie popiera bandytów. Chłopstwo często jest zastraszone i sterroryzowane. Pojedyncze akty terroru nierzadkie są także w mieście. Większych wystąpień akowców w powiecie lubelskim ostatnio nie było, lecz w powiatach okolicznych: Chełm, Tomaszów, Hrubieszów, Kraśnik, Krasnystaw, Puławy, Łuków, Włodawa, mają miejsce stosunkowo duże wystąpienia band akowców. Oto dlaczego proszę o rozważenie skierowania do Lublina i województwa naszych radzieckich oddziałów wojskowych? [310].*

Porozumienie Lubelskie

Latem roku 1944, Nikita Chruszczow stojący na czele CK KPU i Rady Komisarzy Ludowych ZSRR, dokonał próby przyłączenia do Ukrainy: Podlasia, Chełmszczyzny i Nadsania [229]. Lecz Kreml odrzucił te propozycje. 1944.IX.09 podpisano Porozumienie Lubelskie o przesiedleniu na terytorium ZSRR wszystkich Ukraińców, mieszkających w powiatach: chełmskim, **krasnostawskim**, hrubieszowskim, tomaszowskim, zamojskim, biłgorajskim,

lubaczowskim, jarosławskim, przemyskim i leskowskim. Dotyczyło to także innych rejonów Polski, a także ewakuacji do Polski wszystkich Polaków i Żydów, którzy przebywali w na terenie Państwa Polskiego do 17 września 1939 roku. Podkreślono, że przesiedlenie jest dobrowolne. Czas wyznaczono na 1944.X.15-1945.II.01 [462]. Wnioski na wyjazd złożyli prawie wszyscy w powiatach lubelskich: Biłgoraj, Zamość, Chełm, Krasnystaw, Radzyń, Lubartów. Przesiedlenie rozpoczęło się 1944.XI.01. Ze stacji Włodzimierz-Wołyński ruszył pierwszy pociąg z polskimi Ukraińcami do stacji Nowo-Chortyca na Zaporozżu. Jechało w nim 78 rodzin (290 osób) ze wsi Strzelce powiatu hrubieszowskiego [318].

Krasnystaw współczesny

Okres powojenny to czas intensywnego rozwoju Krasnegostawu [101]. w roku 1951 zaczęła działać Fermentownia Tytoniu - pierwszy zakład przemysłowy w powiecie. Powstały: nowa siedziba Liceum Ogólnokształcącego im. Władysława Jagiełły (1967), Zakłady WYROBÓW Sanitarnych Cersanit (1967), Zakłady Odzieżowe ?Cora? (1972), Cukrownia ?Krasnystaw? (budowana 1974-1976), nowy szpital, przychodnia zdrowia. w latach 1980-1989 wybudowano obwodnicę. w roku 1992 oddano do użytku nową oczyszczalnię ścieków. w roku 1995 zakończono renowację Starówki i doprowadzenie gazu ziemnego do wszystkich części miasta. Powstało II Liceum Ogólnokształcące im. Cypriana Norwida (1993). Oddano do użytku nową stację kolejową, automatyczną centralę telefoniczną. Obszerny i dobry opis współczesnego Krasnegostawu i powiatu z perspektywą na najbliższe lata, znaleźć można w opracowaniach [220,221].

□ ?Chmielaki Krasnostawskie?

Tradycje chmielarstwa w powiecie krasnostawskim sięgają początku XX wieku. Sukcesy chmielarzy, a także tradycje amatorskiego ruchu artystycznego złożyły się na zorganizowanie dożynek chmielowych ?Chmielaków Krasnostawskich?. Pierwsze ?Chmielaki? odbyły się 11-12 września 1971 roku, a od roku 1977, stały się imprezą ogólnopolską, w której uczestniczyły zespoły regionalne, twórcy ludowi z kraju i z zagranicy. Od roku 1990 organizowane są koncerty, w których wystąpili znani artyści: De Mono, HEY, IRA, Martyna Jakubowicz, Dżem, Big Day, Voo Voo, Closterkeller, Edyta Bartosiewicz, Houk, Róże Europy, Harlem, The Globetrotters, Paweł Kukiz, Sistars, Monika Brodka, Kult, Goya, **Doda**, **TSA** a także zespoły jazzowe: Al Mad, Mr. Bober?s Friends, Krzysztof Ścierański Trio, Overtime i inni. Wybory Miss Chmielaków uświetniali uznani artyści: Jerzy Kryszak, Krzysztof Krawczyk, Danuta Błażejczyk, Krystyna Prońko, Ewa Kuklińska, kabaret OT.TO, Maryla Rodowicz, Marcin Daniec

,
Grzegorz Halama, Rudi Schubert
[249,435].

Koncerty "Gloria Vitae"

Od roku 1992 w kościele Św. Franciszka Ksawerego organizowane są koncerty "Gloria Vitae". Śpiewa się i deklamuje teksty biblijne a także utwory literatury polskiej i światowej. Wśród wykonawców znaleźli się znani artyści: Czesław Niemen, Józef Skrzek, Stanisław Sojka, Grzegorz Turnau, Jan Nowicki, Anna Szałapak, Maryla Rodowicz, Edyta Gepert, Anna Maria Jopek, Mieczysław Szczepiński, Jose Torres, Grażyna Łobaszewska, Katarzyna Skrzynecka, Krzysztof Globisz, Krzysztof Krawczyk, Katarzyna Jamróz, Beata Rybotycka, Maria Mamona, Edward Linde-Lubaszenko, Olgierd Łukaszewicz, Anna Treter z zespołu "Pod Budą", Janusz Strobel, Krzysztof Ścierański oraz zespoły: Marek Grechuta z Anawa, chór Poznańskie Słowiki, Skaldowie, Trzecia Godzina Dnia, Trebunie Tutki, Jacek Wójcicki z "Piwnicą pod Baranami", Rodzina Steczkowskich, Missio Musica, zespoły jazzowe, chóry, balet [274].